

rózsaszín érzelgősségével [*Első szerelem* címmel románcot is írt], mely csak azokban a pillanatokban képes valamelyest verssé szerveződni, amikor a szerelmi vágy a vallásos líra himnikus hagyományával keveredik.” De az is érdekes, ahogyan a viszonylag tehetségesebb – számomra egyébként szinte olvashatatlan – Győry Dezső tézisköltészethez való hozzájárulását méltatja: „Amennyi eredményt Győry programja a szociográfiai indíttatású tézisköltészetben hozott, legalább annyit értett az irodalom szabadságának és öntörvényűségének.” És még egy megértő mondat: „A legközelebb Ady érvényes imitálásához Ölvédi László jutott.”

Az idézetek sorjázhatók persze, de bevallom, elbizonytalanítanak az efféle szakaszok: Csehy minden szándéka ellenére nem a giccs (megszüntetve) megőrzéséről van-e szó? A giccs *becsábítása* az irodalomtudományba az irodalomtudomány artisztikus nyelvén. Ez a nyelv végig magas fordulatszámra pörög, mintha minden hatást, mozdulatot magába akarna integrálni. De akkor életképes és előremutató leginkább, amikor jelentkezik az éppen elemzett tárgynak valamiféle szövegellenállása is. Az utóbbi esetekben teljesen megfontolandóvá válhatnak Csehy rekanonizációs javaslatai Forbáth Imrével, Jarnó Józseffel vagy másokkal kapcsolatban. Még akkor is, ha nagy földrengésekre magam nemigen számítanék... [*Reciti*]

VIDA GERGELY

Eredet

MATICSÁK SÁNDOR: *A MAGYAR NYELV EREDETE ÉS ROKONSÁGA*

Maticsák Sándor a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének habilitált egyetemi tanára és tanszékvezetője. Számos önálló kötete jelent meg, amely érthető, élvezhető, de mégis kellően tudományos stílusban szól a „szélesebb befogadóréttegnek”, az ún. „művelt nagyközönségnek”: pl. *Vándorló napok. A hét napjainak megnevezése az európai nyelvekben* [2006]; *The Beginnings of Mordvin Literacy* [2017]; *A mókusbőrtől az euróig. Pénznevek etimológiai szótára* [2018]. Könyvei egyetemi segédanyagként elsősorban történelem, magyar, illetve finnugor nyelvészet szakokon hasznosíthatóak. A Gondolat Kiadó 2020-ban olyan hiánypótló művet adott ki, amely nemcsak magyartanároknak foglalja össze és elemzi a finnugor nyelvek családfáján számon tarott magyarról kialakult diakronikus képet, hanem minden olyan érdeklődőnek is segítséget nyújthat, aki behatóbban szeretné megismerni vagy tanulmányozni a rokonság kérdését, valamint a magyar nyelv eredetét és önálló életében végbement nyelvtörténeti változásait.

Az előszóban [9–12.] olvasható, hogy a kötet 8 fejezete egyfajta „nyelvészeti-őstörténeti svédasztalt” kínál, ebben a szerző felmenti magát a témakör egységes kezelhetőségének felelőssége alól, hiszen valóban nagyon szerteágazó egy nyelvről és eredetéről nyilatkozni, különösen 590 oldalon, akadémiai szinten. Nem elvárható az átlagolvasótól, hogy végig is olvassa a könyv minden oldalát, ugyanakkor az elvárható, hogy a fejezetek tanulmányozása után belássa a legfontosabb üzenetet: a magyar nyelv mintegy 300 éve komoly, tudományos [nyelv]jeszközökkel és érvek-

kel, bizonyítottan finnugor (uráli) eredetű. A nyelvrokonság kérdését pedig továbbra sem illendő összemenni a néprokonsággal, akár a régészet vagy az orvosgenetika legújabb eredményeivel.

Az első nagyobb fejezet [13–28.] a magyar nyelv helyét mutatja be a világ nyelvei között. A közhiedelemmel ellentétben a magyar nem fog kihalni a közeljövőben, ugyanis nem kis nyelv, 70. a világnyelvi, 16. az európai nyelvi listán. A világnyelvek száma változik, hiszen ma már a különféle nyelvek önállósodása nem a Trubeckoj-féle nyelvterjedés-elmélettől függ, hanem elsősorban szubjektív, társadalmi, politikai, sőt gazdasági kérdés: pl. kínaizáció, ruszifikáció. Sajnos a mai magyar (szélső)jobboldali eszmevilág még mindig erősen finnugristikaellenes [67.]. A nyelvtanulást, nyelvi presztízst természetesen befolyásolja a történelmi és kulturális háttér. A nyelvtipológia nyelvtörténetileg szintén változhat. A magyar nyelv jelenleg agglutináló (ragozó), amely alapján ugyan mondható párezer nyelv tipológiai rokonának, de: „Az egyazon tipológiai osztályba tartozó nyelvek nem feltétlenül sorolhatók ugyanabba a genetikai kategóriába” [27.].

Bölcsekedőnek tűnik, de mégis igaz: a népnek eredete van, a nyelvnek eredetei vannak. A globalizáció és különösen a világtérképet tarkító migráció, népvándorlások folyamatosan világméretű nyelvi és genetikai sokszínűséghez vezetnek. Az identitást meghatározza, hogyan nevezi magát egy nép, illetve hogyan nevezik mások. Nyelvünk esetében a belső-külső népnév etimológiája máig problematikus, megnyugtatóan nem sikerült a szógyököket megfejteni. Az még problematikusabb, hogy az archeogenetika nem egy népet, hanem egy populáció jellegzetességeit vizsgálja. A nem körültekintően levett DNS-minták káros következtetésekhez vezethetnek, és kiszabadítják a szellemet a palackból. A mai magyar közvéleményben csak annyi tudatosul, hogy a finnugor gének létének hiánya miatt nem lehetünk finnugorok. Ez paradoxon, mert igaz: nincsenek finnugor gének! De nincsenek hun, szkíta, szarmata, egyéb gének sem, a genetika nem nyelvészeti stúdium, hanem a biológiai öröklődés és az élőlények variációjának tudománya [29–58.].

Noha az indoeurópai nyelvcsalád ágainak nyelvei még a laikusok számára is rendkívül hasonlóak, a magyar esetében a nyelvi elszigeteltség a szubjektív kiváltó oka az „őstörténeti manipulátorok és csodabogarak” megjelenésének [59–74.]. Ők a legnyilvánvalóbb nyelvészeti (alap)műveltséget figyelmen kívül hagyva „déliabósítanak”. Velük komoly nyelvészeti előképzettséggel sem érdemes vitázni, ahogyan a neves turkológus, V. V. Radlov mondta: „attól, hogy valaki madár, még nem ornitológus” [66.]. Jómagam szintűgy különbséget teszek például japanológus és magyar–japán rokonító között. Csak előbbit nevezem tudósnak, akivel érdemes nyelvészeti alapú, objektív vitát folytatni.

A magyar nyelv rokonsága tekintetében németajkú tudósként vizsgáló következtetésekre jutó Budenz József vagy Hunfalvy Pál önhibájukon kívül lettek a Habsburg-összeesküvés lelketlen hívei. A magyar önbecsülést a „halszagú” rokonságtudat terjesztésével tiporták el. A legvérmesebbek még a történelemhamisítástól sem riadtak vissza. A hazatelepülő emigráns „nyelvészek” és „őstörténészek” nem szellemi, hanem materiális javaikban megerősödve a 21. században gyakorlatilag bármit kiadhatnak cenzúrázatlanul. Az ezoterikus tanok megjelenésének korlátlanágáról, az észszerű, kritikai gondolkodás hiányának problémájáról érezhetően és érthetően maga a szerző sem tud elfogultság nélkül írni: „a nyelvészet e téren különösen hátrányban van,

mert például a szabályos hangmegfelelések rideg rendszere vagy az alaktani elemek egyezősége még a befogadóbb közeget is komoly szellemi erőpróba elé állítja, nem-hogy a finnugor eszmében világméretű összeesküvést sejtőket-tudókat” [74.].

A tudománytalan elméletek és a visszaszorításukra tett igényes, szakmailag megalapozott tudományos kísérletek napjainkig párhuzamosan hatnak. A sokszor emigráns rokonítók nyelvészeti képzetlenségüket gazdag fantáziával helyettesítik, random szóteremtésekkel, hang- és alaktani megfelelésekkel manipulálnak, amelyből végzetesen elhibázott következtetést vonnak le: a magyar a világ ősnyelve. Természetes, hogy a legtöbb nyelv beszélője verseng egyfajta ősiségért. Általános és téves nézet azonban, hogy egy nyelv „minél ősbibb, annál értékesebb”. A magyarnak sok ősinek tartott nyelvvvel akad nyelvtipológiai egyezése, de ennél tovább sajnos nem jutunk, mivel az eurázsiai paleolitikum földrajzi areáiba nyelvészeti eszközökkel nem tudunk leásni, „a csontok ugyanis nem beszélnek”. Két nép huzamosabb együttélése sem feltétlen jelent közös nyelveredetet. A törökségi népekkel való többszáz éves együttélés sem volt elég nyelvtani szabályrendszerünk felborításához. Agyagási Klárával egyetértve mondhatjuk: „a magyarság a törökséggel folytatott kapcsolatai során finnugor nyelvű, de török műveltségű néppé vált” [110.]. Mivel korábban számos szakirodalomban minősítették e kísérleteket (főként Zsirai Miklós: *Őstörténeti csodabogarak* 1943; Hegedűs József: *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról* 2003; Rédei Károly: *Őstörténetünk kérdései. A nyelvi dilettantizmus kritikája* 2003), Maticsáknak elég néhány hajmeresztő, szórakoztató, ugyanakkor groteszk példát hoznia [75–150.]. Összegzésnek elegendő Péterfai János István szavait olvasni: „Ma, egy magyar származású és magyar anyanyelvű ember azonnal felismeri a magyar nyelvet, akár sok tízezer éves felirat formájában, vagy akár az úrból jövő üzenet formájában.” [141.] A [ős]magyar rovásírás felfedezése, térnyerése és mitizálása nem javít a helyzeten, ugyanis sokan képtelenek elfogadni, hogy az írásrendszer kultúrtörténeti hatások függvénye [151–158.].

Az egyetemisták, illetve nyelv- és történelemszakos kollégák korrekt továbbképzésére az *Uráli (finnugor és szamojéd) népek és nyelvek* fejezet [159–328.] tanulmányozása a legalkalmasabb. Széleskörű tájékoztatást kapunk az uráli nyelvet beszélő népekről, akiket 4 földrajzi areába sorolhatunk: a) Kárpát-medence; b) Skandinávia és Baltikum; c) Volga és Urál közötti terület; d) Nyugat-Szibéria. Maticsák az államalkotó népek [magyar, finn, észt] mellett a kisebbségben élő [oroszországi köztársaságok, autonóm körzetek] népeket mutatja be történelmi, nyelv- [hang-, alaktani] és írástörténeti, nyelvpolitikai, irodalmi, néprajzi szempontból. Szól a beszélői létszámok alakulásáról, revitalizációs törekvésekről. Az arányok a történelmi és nyelvészeti bekezdések között természetesen változnak a népcsoport nagyságához mérten [pl. bő a finn, szűk a vöru]. Tanulásképpen elmondható, hogy az oroszországi uráli [sőt egyéb kisebbségi] népek helyzete, bármennyire is kozmetikázzuk a számokat, nem túl kedvező, az anyanyelvhasználati arány általában kb. 60%: „Pozitív változást az iskolarendszer átalakítása, a valós nyelvi jogok biztosítása, a nyelvi presztízs felemelése, a nyelvi tervezés előtérbe helyezése jelenthetne.” [327.] Minden alfejezet végén bőszeges, tematikus szakirodalomjegyzék segíti a további kutatásokat, amelyek közül kiemelném a chrestomathiákat és a nyelvpolitikával, nyelvi jogokkal foglalkozó friss szakirodalmat.

A nyelvrokonság bizonyítékait a már jól ismert és alaposan kidolgozott kontrasztív nyelvészeti rendszerben mutatja be a szerző [329–430.]. Az alapnyelvi szó-készlet korpusznyelvészeti eszközökkel vizsgálható. Az elektronikusan hozzáférhető uráli etimológiai szótár a mai napig a legátfogóbb, legmegbízhatóbb forrása a szótörténeti vizsgálatoknak. Fontos megjegyezni, hogy sokan azért támadják a finnugor nyelvészeket, mert egy hipotetikus szótárra építik kutatásaikat. A többség azonban immunis a szemantikai változásokra: jelentéstapadás, jelentésbővülés, jelentésszűkülés. Nem találnak rendszert az ősi szó-készlet jelentéstani, sem az alapnyelvi szófajok kategóriáiban, legkevésbé a szabályos hangmegfelelésekben, sem az eltérésekben. Az pláne nem érdekli őket, hogy mindezek nem csak a magyarral rokon nyelvek vizsgálatában elfogadott nyelvészeti módszerek. Maticsák bemutat néhány indoeurópai példát is, hogy a kételkedőkkel szemben ismét objektíven járjon el: germán, újlatin, szláv, törökségi nyelvek. Ennek ellenére állítom, hogy az egyébként folyamatosan változó nyelvek vizsgálatakor továbbra is ömlenek majd a teljesen önkényes szóhasonlítások.

Természetes igénye minden népnek, hogy tudja, identitása hogyan áll össze. Az őshazakutatást ma már a természettudományos módszerek széles spektruma segíti: pl. palinológia [virágpollen-elemzés], radiokarbon-meghatározás. A nyelvtörténészek többsége egyetért abban, hogy az őshaza az Urál-hegység környékén lehetett. Abban oszlanak meg a vélemények, hogy melyik oldalán és milyen széles sávban: nyugati vagy keleti, európai vagy ázsiai. A legérdekesebb, egyben leghajmeresztőbb őshazaelmélet a finnektől ered: Wiik és társai egyenesen azt állították, hogy a finnek/finnugor ősök Európa őslakosai, akik uralták az indoeurópai ősnyelvet. Nyelvészeti eszközökkel kb. az i. e. 6. évezredig tudunk visszamenni, de ez a 8000 év is számtalan nyelvészeti, történelmi csavart, meglepetést, prekoncepciót és hiátust tartogat. A magyarság bejövetele a Kárpát-medencébe sem egy évben [a honfoglalás 896-os legendája] történt, hanem évtizedes távlatokban érdemes gondolkodni. Nyelvészeti bizonyíték korábbi időkre sajnos továbbra sem áll rendelkezésre [431–462.].

A finnugor nyelvtudomány rövid története [463–472.] nem is annyira rövid, hiszen norvég utazók már a 9. században feljegyezték szóegyezéseket a lapp és karjalai finnek nyelvében. A finnugor nyelvek rokonságának komolyabb, célzott kutatása azonban csak a 18. században indult meg, amely magával hozta a finnugor írásbeliség felfedezését, kéziratos munkák felkutatását, nyelvemlékek mentését, szó-kincs és néprajzilag értékes tárgyak gyűjtését precízen tervezett és szervezett, néhol kalandvágó, néhol tudományos igényű, felvilágosult expedíciók segítségével. A felbecsülhetetlen értékű, felhalmozott nyelvi anyag máig értő nyelvészek általi feldolgozásra vár, akik képzetek a történeti-összehasonlító nyelvtudományban. A 18. században a finnugor nyelvrokonság magyar bölcsőjénél még egy csillagász, Sajnovics János [*Demonstratio* 1770] és egy orvos, Gyarmathi Sámuel [*Affinitas* 1799] álltak. A „halzsiros atyafiság” lelki megpróbáltatásaiból csak a 19. század második felében sikerült szellemileg kikeveredni, így a finnugor nyelvtudomány tényleges megszületése az 1870-es évekre datálható. A finnugrisztika aranykora sajnos lecsengett. Számos hazai tanszék, illetve a hagyományosan fontos kutatóbázisok megszűnése, csökkenő finnugor szakos vagy speciálkollégiumos hallgatói létszámok jelzik,

hogy – ellentétben azzal, ahogyan a kötet előszavában Maticsák írta: „A nyelvészet nem ítélkezik.” [11.] – a többségi, nem nyelvész képzettségű értelmiség szubjektíven alakított és propagált trendek alapján bizony nagyon is befolyásolható.

A kötet utolsó egysége [473–590.] a nyelvek, helyek, emberek jegyzékét tartalmazza. A nyelvek esetében talán nem lett volna szükséges külön a nyelvcsaládokat, nyelvi alágakat is feltüntetni, hiszen majdnem minden nyelv önállóan (kb. 80–81) is előfordul. 101 db területi, földrajzi egység van, amelyek csoportosíthatók ugyan (pl. autonóm körzetek, településnevek, vízrajzi nevek), de a szerző alfabetikus sorrendben közli azokat. Megjegyzem, hogy a helyek esetében segítségképpen cirillel is olvashatók az eredeti elnevezések, a nyelveknél viszont a belső-külső nép- és nyelvnevezések csak az uráli népekre és/vagy nyelvekre korlátozottak. 268 szemlélyről kapunk rövid bemutatást a legfontosabb tudománytörténeti tevékenységeikkel, főbb munkáik eredeti neveivel [magyar fordításokkal] együtt. A 136 db nyelvészeti alapfogalom esetében a példaadás olykor esetleges: megtudjuk, melyek a zárhangok, de nem tudjuk meg, mi a kicsinyítő vagy gyakorító képző. A közel 1200 (!) tételből álló szakirodalomjegyzék legfrissebb hivatkozása 2019-es. A rövidítésjegyzék [nyelvcsaládok, nyelvek 72 db és nyelvészeti fogalmak 51 db], ábrák [1 db] és térképek jegyzéke [18 db], valamint a teljes névmutató [kb. 1200 tétel], emellett 848 db lábjegyzet bizonyítja, hogy olyan jelentős, tudománytörténetileg időszerű és indokoltan hiánypótló mű született, amelyre megérte negyedszázadot várni. Remélhetőleg legalább ugyanennyi ideig használják majd az egyetemi és középfokú oktatásban, hogy a magyar nyelv eredetének és rokonságának témája ne legyen többé fehér folt a szakmailag igényes nagyközönség térképén. [*Gondolat*]

FODOR GYÖRGY

Most lenne időben

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: *CSENGEY DÉNES*

Csengey Dénes író, politikus életművét egykori kultusza ellenére az 1991-es halála óta eltelt három évtizedben nem övezte tartós tudományos érdeklődés, igaz, a szekszárdi születésű, hajdani debreceni egyetemista irodalmi munkássága felé már az élete utolsó éveiben is csak kevesen fordultt figyelemmel. Ami többek között azzal is magyarázható, hogy bár íróként kezdte a pályáját, sőt rövid ideig az akkoriban már széles körben ismert Cseh Tamás alkotótársa volt – együttműködésük eredménye a lemezen 1988-ban kiadott *Mélyrepülés* című monodráma –, de a legtöbben a népi ellenzék tagjaként, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítójaként és országgyűlési képviselőjeként, a rendszerváltozás folyamatának meghatározó politikusaként figyeltek föl a nevére. Kultusza is leginkább az olyan emblematikus eseményeken elhangzott

A kritika az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3-I-DE-164 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs alpból finanszírozott szakmai támogatásával készült.